
ДО 60-РІЧЧЯ ВІТАЛІЯ МИХАЙЛОВИЧА ЗУБАРЯ

Нинішнього року, 5 лютого, виповнилося б 60 років Віталію Михайловичу Зубарю — доктору історичних наук, професору, знаному фахівцю з античної історії та археології. Йому не судилося святкувати цей ювілей. Уже більше року його немає з нами — † 20 березня 2009 р. (див.: Пам'яті Віталія Михайловича Зубаря // Археологія. — 2009. — №1. — С. 123—125; R. Pillinger. Nachruf auf Dr. habil Vitalij Michajlovič Zubar // Mitteilungen zur Christlichen Archäologie. — Wien. — 2009. — S. 112—113).

Віталій Михайлович належав до тих людей, відхід яких у інший світ сприймається особливо гірко і не тільки через те, що надто несподівано й рано те сталося. В тонкій субстанції життя утворився розрив, який насправді поправити важко. Сім'я втратила гарного чоловіка і батька, наука — професіонала високого рівня, інститут — опору у розв'язанні багатьох науково—організаційних проблем. В.М. Зубар упродовж багатьох років був відповідальним секретарем журналу «Археологія». Він прийшов в «Археологію», коли вона була скромним кварталником, аби, зрештою, за підтримки П.П. Толочка, перетворити її на журнал. У тяжкі роки розрухи, коли інститут виживав на ентузіазмі, він метався у пошуку спонсорів, і журнал виходив. Зміна статусу цього видання не була для В.М. Зубаря й керівництва інституту формальною, а передбачала якісні зміни: підвищення вимог до публікацій, відкриття різних рубрик, ретрансляцію резюме російською і англійською мовами, аби журнал став доступнішим зарубіжній науковій спільноті.

В.М. Зубар був задіяний у роботі того рівня, яка не зараховується у власний доробок вченого, але має велике значення для функціонування й розвитку науки, виховання її кадрів, — був членом Вченої ради і Спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій в Інституті археології НАНУ, експертом ВАК з археології. Влітку 2009 року він мав очолити велику, з залученням зарубіжних колег, експедицію по дослідженню пам'яток Керченського півострова. Його досвід ще знадобився б у вихованні но-

вого покоління археологів — Віталій Михайлович був професором Національного університету Києво-Могилянська академія і вів спекурси на магістерській програмі з археології та давньої історії України, поповнюючи таким чином кадри інституту. Колишні студенти магістеріуму «Могилянки» (декілька працюють в інституті, зокрема і в редакції журналу «Археологія») вважають його найяскравішим викладачем. На його заняттях панувала особлива атмосфера. Оцінюючи потуги студентів викласти якусь проблему, напругу безкомпромісної вимогливості й різкої критики («якби ви читали книжки...») він знімав жартом або пом'якшував зауваження («це так, але трішечки не так...»), умів заохотити студента.

Зрештою, колеги втратили прискіпливого критика й порадника, а дехто — і доброго товариша. Неймовірно працюючий і динамічний у своїх пошуках Віталій Михайлович міг допікати колег за зволікання, невпевненість, поверховість, але залюбки й допомагав, оскільки вболівав за науку. Найвища цінність — знання, прагнення знань, наукового поступу — була для нього тим лакмусовим папірцем, яким він випробовував колег. І хто розумів це, то закривав очі на «незручні» риси його характеру і цінував

у ньому головне, а нерідко мав у його особі відданого друга. І цим все сказано. Спілкуючись із вченими різних країн, межі чого дуже розширив інтернет, В.М. Зубар завжди був у курсі найновітніших досягнень і ділився тим, часто наперед знав, де й коли з'явиться якась публікація і з нетерпінням чекав того, аби задіяти нові знання у своїх роботах або вступити в дискусію. Щонайменшу його роботу насичено колосальним науковим апаратом, і в тому проявлялася і особлива скрупульозність та вимогливість вченого до себе, і шана до попередників та сучасників наукового процесу.

Уродженець Харкова, вихованець Харківського університету, який він закінчив з відзнакою 1972 року (див.: С.Б. Сорочан. Памяти Віталія Михайловича Зубаря // Боспорские исследования. — Симферополь; Керчь, 2010), Віталій Михайлович влився до громади київських археологів 1973 року, ставши аспірантом Інституту археології. Його науковим керівником був «батько» української скіфології Олексій Іванович Тереножкін. У його відділі молодий вчений працював після закінчення аспірантури й захисту 1978 року кандидатської дисертації «Некрополь Херсонеса Таврійського I—IV ст. н. е.», перейшовши 1982 року до відділу античної археології. У Києві В.М. Зубар стрів і свою половинку — Наталю Сон, теж фахівця з античної археології, яка нині очолює наукові фонди Інституту археології. У їхньому гостинному домі завжди знаходили прихисток приїжджі — вчені з Харкова, Херсонеса і Криму загалом.

З появою Віталія Михайловича в лексикон киян активно увійшло слово «Херсонес». Доти знана тут «з чужих вуст» археологія та історія цього античного полісу набула «реального» звучання. Він знав у Херсонесі і його околицях кожен камінчик, був у курсі новин кожного сезону, хоча його не оминула бурхлива пора великих новобудовних експедицій 1970-х рр., провадив там розкопки некрополю, а пізніше — й інших ділянок, добре знав скарби Херсонеського заповідника, накопичені впродовж майже 200 років дослідження цього міста. Він моментально реагував на нову інформацію і переосмислював її на тлі відомих фактів чи усталених поглядів. Працюючи в режимі «виклик — відповідь», В.М. Зубар, безперечно, склав цілу епоху в дослідженні Херсонеса, висуваючи нові і критично розвиваючи ледь намічені ідеї щодо соціально-економічної природи цього полісу, його етнічного забарвлення, зв'язків з варварським (таври, скіфи, сармати) та античним сві-

том Північного Причорномор'я і ширше, взаємин з Римською імперією, мінливості його культури в різні періоди майже тисячолітньої античної історії, долучення до християнського світу.

По-справжньому його кипуча натура почала реалізовуватися після захисту докторської дисертації 1991 року — «Херсонес Таврійський і Римська імперія», опублікованої згодом окремішньою книжкою. Здається, до того підштовхнули й тяжкі моральні та матеріальні випробування 1990-х рр. Віталій Михайлович не розгубився в тій ситуації і, не зраджуючи головних інтересів та розширюючи діапазон досліджень (до прикладу, монографія «Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. — первая половина VI в. н. э.)». — К., 1998) і виконуючи планові роботи інституту (розділи в кількох узагальнюючих працях з історії та культури стародавнього населення України), знайшов нові ніші для застосування своєї енергії та знань, залучаючи до «своїх проектів» і колег. Так з'явився підручник із стародавньої історії для школярів 6-го класу, посібник з історії античних міст Північного Причорномор'я для студентів вузів, чудові науково-популярні книжки про Херсонес і інші античні міста на території України (див. список праць).

Той заряд не спадав і надалі та вилився у створення власних та організованих ним колективних фундаментальних праць з історії та культури Херсонеса, з-поміж яких нагадаємо про три об'ємні томи, видані в 2004 і 2005 роках. Жоден античний поліс Північного Причорномор'я не удостоївся такої уваги на рубежі 20—21 ст., як Херсонес, і в тому — безперечна заслуга вченого. Схоже, що саме настрої В.М. Зубаря підштовхнули його друга й соратника С.Б. Сорочана на підготовку капітального тому з ранньосередньовічної історії цього визначного центру (Византийский Херсонес (вторая половина VI — первая половина X вв.). Очерки истории и культуры. — Харьков, 2005. — Ч. 1, 2. — 1644 с.).

Справжньою енциклопедією дослідження Херсонеса стала остання праця Віталія Михайловича, виходу якої він не побачив, — «Летопись археологических исследований Херсонеса—Херсона и его округи» (Симферополь, 2009) обсягом 62 др. арк.! Така назва щонайточніше відбиває зміст об'ємного фоліанту про майже 100-річну історію розкопок цього полісу (1914—2005 рр.). У ній задіяно колосальну фактологічну базу, головне, завдяки залученню архівних джерел різних установ і особистих архівів вчених — тексти, ма-

люнки, фото. Те, що зазвичай постає в науковій роботі як суха констатація недоліків чи здобутків, тут пропущено через призму часу (історію країни й історію античної археології — методика розкопок, задані «світилами» парадигми) і особисті прагнення й долі вчених, які працювали в Херсонесі і продовжують досліджувати цю пам'ятку. З цієї криниці будучь черпати знання не тільки майбутні дослідники Херсонеса, а й історики науки.

Віталій Михайлович був, у першу чергу, істориком. А це завжди настроює розглядати світ у його єдності. Видно, якраз через це, не задовольняючись дослідженнями Херсонеса і

висвітленням різних аспектів його історії, вчений зініціював і інші проекти, зокрема по археології й історії Боспору та його столиці Пантікапею, античних центрів Північно-Західного Причорномор'я, готував разом з іншими вченими корпус латинських написів з північно-понтійських античних міст. У хисті будоражити наукову спільноту, провокувати гнів одних безпощадною критикою і провокативними запитаннями і націлювати інших «на подвиги» В.М. Зубарю не було рівних.

Може, в шаленому темпі роботи і планів він лише на мить розслабився і... поринув у інший світ...

К. БУНЯТЯН

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ВІТАЛІЯ МИХАЙЛОВИЧА ЗУБАРЯ

1975

1. Некрополь у Загородного храма в Херсонесі // Новейшие открытия советских археологов. — К., 1975. — Ч. 2. — С. 77—78 (соавт. В.Ф. Мещеряков).

1976

2. Раскопки некрополя Херсонеса // АО 1975 года. — М., 1976. — С. 327—328 (соавт. С.Г. Рыжов).
3. Подбойные могилы херсонесского некрополя // Открытия молодых археологов Украины. — К., 1976. — С. 39—40.
4. Про сарматський елемент у пізньоантичному Херсонесі // Археологія. — 1976. — 20. — С. 42—46.

1977

5. Погребальные сооружения и погребальный обряд участка некрополя у Загородного храма в Херсонесе // Новейшие исследования археологических памятников на Украине. — К., 1977. — С. 69—82.
6. Підбійні могили херсонеського некрополя // Археологія. — 1977. — 24. — С. 68—73.

1978

7. Подвески-апотропеи из некрополя Херсонеса первых веков н. э. // Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг. — Тезисы докл. — Ужгород, 1978. — С. 84.
8. Склеп № 20 некрополя Херсонеса // Археологія. — 1978. — 27. — С. 58—61 (співавт. Т.І. Костромічева).
9. Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э. — Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — К., 1978. — 24 с.
10. Історія розкопок і топографія античного некрополя Херсонеса // Археологія. — 1978. — 25. — С. 50—59.
11. Склепи з нішами-лежанками з Херсонесу // Археологія. — 1978. — 28. — С. 36—45.
12. Раскопки большого скифского кургана в Приазовье // АО 1978 года. — М., 1979. — С. 419—421 (соавт. Н.Н. Чердниченко и др.).

1980

13. Разведки и охранные раскопки на Нижнем Днепре // АО 1978 года. — М., 1979. — С. 332—333 (соавт. Я.В. Болдин, Я.В. Баран, Л.В. Литвинова).

14. Об обряде трупосожжения в греческом обществе // Тез. докл. всесоюз. науч. конф. «Проблемы античной истории и классической филологии». — Харьков, 1980. — С. 13—14.
15. О новых явлениях в идеологии населения Херсонеса первых веков н. э. (по материалам некрополя) // Археологические исследования на Украине в 1978—1979 гг. — Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР. — Днепропетровск, 1980. — С. 114—115.
16. Славяне и Русь // РЖ. — 1980. — Серия 5. — № 2. — С. 199—202.

1981

17. Работы Широкобалковской экспедиции // АО 1980 года. — М., 1981. — С. 250—251.
18. Об одном типе узды сарматского времени // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. — Тез. докл. — К., 1981. — С. 68—69 (соавт. А.В. Симоненко).
19. Любимівське городище та кургани // УРЕ. — К., 1981. — Т. 6. — С. 198.
20. Нові дослідження середньовічних поховань Херсонеса // Археологія. — 1981. — 36. — С. 71—77 (співавт. Б.В. Магомедов).

1982

21. Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э. — К., 1982. — 144 с.
22. Раскопки Западного некрополя Херсонеса // АО 1981 года. — М., 1982. — С. 261.
23. Розкопки Західного некрополя Херсонеса в 1975 р. // Археологія. — 1982. — 39. — С. 77—87 (співавт. С.Г. Рижов).
24. Роботи експедиції «Славутич» у 1978 р. // Археологія. — 1982. — 38. — С. 110—113 (співавт. Л.В. Литвинова).
25. О датировке нового погребального комплекса из некрополя Херсонеса // Материалы по хроноло-

гии археологических памятников Украины. — К., 1982. — С. 113—125 (соавт. С.Г. Рыжов).

1983

26. Охоронні розкопки поблизу городища Золотий мис // Археологія. — 1983. — **44**. — С. 107—111 (співавт. Н.О. Гаврилюк).
27. Некоторые данные о верованиях населения Херсонеса (по материалам некрополя I—IV вв. н. э. // Население и культура Крыма в первые века н. э. — К., 1983. — С. 96—114 (соавт. В.Ф. Мещеряков).

1984

28. Раскопки Западного некрополя Херсонеса // АО 1982 года. — М., 1984. — С. 262—263.
29. Светильники в погребальном обряде античных городов Северного Причерноморья // Античная культура Северного Причерноморья. — К., 1984. — С. 147—156 (соавт. С.Б. Сорочан).
30. Рец.: Масленников А.А. Население Боспорского государства в VI—II вв. до н. э. — М., 1981 // СА. — 1984. — № 4. — С. 266—269 (соавт. А.С. Русяева).

1985

31. О снаряжении боевых коней первых веков н. э. в Северном Причерноморье // Оружие скифов и сарматов. — К., 1985. — С. 148—156 (соавт. А.В. Симоненко).
32. Про пізню дату деяких античних городищ ольвійської хори // Археологія. — 1985. — **49**. — С. 25—41 (співавт. Є.Л. Гороховський, Н.О. Гаврилюк).
33. Исследование Западного некрополя Херсонеса // АО 1983 года. — М., 1985. — С. 278—279.
34. Новое латинское клеймо из Ольвии // Проблемы исследования Ольвии. — Тез. докл. — Парутино, 1985. — С. 30—31.

1986

35. Некрополь Херсонеса Таврического античной эпохи // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 2. — С. 348—353.
36. Позднескифское царство в Крыму // Там же. — С. 240—276 (соавт. П.Н. Шульц).
37. Некрополи хоры Херсонеса // Там же. — С. 361—364.
38. Новый склеп II—IV вв. н. э. и некоторые вопросы экономического развития Херсонеса // Античная культура Северного Причерноморья в первые века н. э. — К., 1986. — С. 101—130 (соавт. С.Б. Сорочан).
39. Два нових склепи пізньоантичного часу з Херсонеса // Археологія. — 1986. — **54**. — С. 58—70 (співавт. С.Г. Рыжов, А.В. Шевченко).
40. О свинцовых зеркалах из некрополя Херсонеса // Проблемы античной культуры. — М., 1986. — С. 150—154.
41. Рец.: Кадеев В.И. Херсонес Таврический в первые века н. э. — Харьков, 1981 // УИЖ. — 1986. — № 3. — С. 152—154 (співавт. В.Ф. Мещеряков).
42. Раскопки Западного некрополя Херсонеса // АО 1984 года. — М., 1986. — С. 236—237.

1987

43. Дослідження Західного некрополя Херсонеса // Археологія. — 1987. — **58**. — С. 100—102 (співавт. С.Г. Рыжов, А.В. Шевченко).
44. Этнический состав населения Херсонеса Таврического в первые века н. э. // Материалы по этнической истории Крыма VII в. до н. э. — VII в. н. э. — К., 1987. — С. 78—105.
45. Из истории Херсонеса Таврического рубежа н. э. // ВДИ. — 1987. — № 2. — С. 118—129.
46. Новый участок эллинистического некрополя Херсонеса // КСИА. — 1987. — **191**. — С. 34—38 (соавт. С.Б. Ланцов).
47. Погребальные комплексы рубежа н. э. из Нижнего Поднепровья // СА. — 1987. — № 4. — С. 248—253 (соавт. А.И. Кубышев).
48. До питання про політичний статус Тіри середини I ст. до н. е. // Археологія. — 1987. — **59**. — С. 12—17 (співавт. Н.О. Сон).
49. Раскопки Западного некрополя Херсонеса // АО 1985 года. — М., 1987. — С. 332—333.
50. Об интерпретации сюжетов росписи склепа, открытого в Херсонесе в 1893 г. // Десятая авторско-читательская конф. ВДИ АН СССР. — Тез. докл. — М., 1987. — С. 161—162.
51. Итоги и перспективы исследования Западного некрополя Херсонеса // Задачи советской археологии в свете решений XVII съезда КПСС. — Тез. докл. — М., 1987. — С. 103—104.
52. Херсонес Таврический и Скифия. По поводу одной точки зрения // Киммерийцы и скифы. — Тез. докл. — Кировоград, 1987. — Ч. 1. — С. 62—64.

1988

53. Херсонес Таврический и проникновение христианства на Русь. — К., 1988. — 208 с. (соавт. Ю.В. Павленко).
54. Новый погребальный комплекс Западного некрополя Херсонеса // Античные древности Северного Причерноморья. — К., 1988. — С. 148—165 (соавт. С.Г. Рыжов, А.В. Шевченко).
55. Два новых раннесредневековых склепа Западного некрополя Херсонеса // Вопросы социального и политического развития. — АДСВ. — Свердловск, 1988. — С. 138—141 (соавт. А.В. Робустова).
56. Новое латинское клеймо из Ольвии // ВДИ. — 1988. — № 1. — С. 78—81.
57. Исследование Западного некрополя Херсонеса // АО 1986 года. — М., 1988. — С. 279.
58. По поводу одного латинского надгробия из Херсонеса // Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э. — первой половине I тыс. н. э. — Тез. докл. — Львов, 1988. — С. 26—27.
59. Еще раз по поводу интерпретации захоронений в скорченном положении из некрополя Херсонеса IV в. до н. э. // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса. 1888—1988 гг. — Тез. докл. — Севастополь, 1988. — С. 52—54.
60. Из истории Херсонеса Таврического IV—III вв. до н. э. // Тез. докл. Крымской науч. конф. «Проблемы

античной культуры». — Симферополь, 1988. — Ч. III. — С. 244—245.

61. По поводу датировки христианской росписи склепов из некрополя Херсонеса // Научно-атеистические исследования в музеях. — Л., 1988. — С. 3—14.
62. Про похід Плавтія Сільвана в Крим // Археологія. — 1988. — 63. — С. 19—27.

1989

63. Рец.: Тачева М. История на българските земи в древности. Развитие и расцвет на рабовладельского общество. — София, 1987. — Ч. II. — 284 с. // Археологія. — 1989. — № 4. — С. 136—141 (спів-авт. С.Ю. Саприкін).
64. Нові дослідження Любимівського городища // Археологія. — 1989. — № 4. — С. 131—136 (спів-авт. І.М. Храпунов).
65. К вопросу о канабе римского гарнизона Херсонеса // Проблемы исследования античных городов. — Тез. докл. — М., 1989. — С. 50.
66. Бутероль из Тиры // СА. — 1989. — № 2. — С. 250—252 (соавт. Е.В. Черненко, Н.А. Сон).
67. Западный некрополь Херсонеса (материалы раскопок 1983 — 1985 гг.). — К., 1989. (Препр.): Ч. 1. — 48 с.; Ч. 2. — 48 с.; Ч. 3. — 44 с. (соавт. А.В. Шевченко, С.А. Липавский).
68. К пониманию IPE, I², № 550 // ВДИ. — 1989. — № 2. — С. 123—127.
69. О государственном устройстве Херсонеса конца IV в. н. э. // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР. — К., 1989. — С. 82—83.
70. Сарматський могильник другої половини I — початку II ст. н. е. в Південно—Західному Криму // Археологія. — 1989. — № 2. — С. 74—83 (співавт. О.Я. Савеля).

1990

71. З історії Херсонеса Таврійського другої половини IV — початку III ст. до н. е. // Археологія. — 1990. — № 1. — С. 39—51.
72. Нотатки з латинської епіграфіки Херсонеса і Харакса // Археологія. — 1990. — № 2. — С. 107—115.
73. Некрополь Херсонеса Таврического // Материалы и исследования. — К., 1990 (Препр.). — 48 с. (соавт. А.В. Шевченко, С.А. Липавский).
74. Западный некрополь Херсонеса Таврического (раскопки 1982 г.) // К., 1990 (Препр.). — 44 с. (соавт. С.М. Ивлев, В.Н. Чепак).
75. По поводу зависимости типа илотии в эллинистическом Херсонесе // Історія і культура античності. — Тези доп. — Львів, 1990. — С. 28—31.
76. Новый ауреус из окрестностей Херсонеса // КСИА. — 1990. — 197. — С. 83—86 (соавт. Т.И. Костромичева).
77. О некоторых аспектах идеологической жизни населения Херсонеса Таврического в позднеантичный период // Обряды и верования древнего населения Украины. — К., 1990. — С. 61—84.
78. Римский гарнизон Тиры и система защиты Нижне-мезийского лимеса // Проблемы истории и ар-

хеологии Нижнего Поднестровья. — Тез. докл. — Белгород-Днестровский, 1990. — Ч. 2. — С. 93—96 (соавт. Н.А. Сон).

1991

79. Новый латинский надпись з Болгарії і деякі питання історії Таврики // Археологія. — 1991. — № 1. — С. 118—126.
80. Об интерпретации и датировке клейм с аббревиатурой VEM I из Херсонеса // ВДИ. — 1991. — № 2. — С. 80—88 (соавт. И.А. Антонова).
81. Новый участок детских погребений позднеантичного некрополя Херсонеса // СА. — 1991. — № 4. — С. 228—240 (соавт. Е.П. Бунятян).
82. О датировке переписки по поводу проституционной подати из Херсонеса (IOSPE, 2, № 404) // Проблемы истории Крыма. — Тез. докл. — Симферополь, 1991. — Вып. 1. — С. 50—52.
83. По поводу надгробия Луция Фурия Севта // Древнее Причерноморье. П чтения памяти проф. П.О. Карышковского. — Тез. докл. — Одесса, 1991. — С. 40—41.
84. Надгробок римського кавалериста з околиці Балаклави // Археологія. — 1991. — № 3. — С. 102—107 (співавт. І.А. Антонова, О.Я. Савеля).
85. Проникновение и утверждение христианства в Херсонесе Таврическом // Византийская Таврика. — К., 1991. — С. 8—29.
86. Золотой медальон с изображением Фортуны и Гликона из некрополя Херсонеса // ВДИ. — 1991. — № 3. — С. 76—84 (соавт. М.Ю. Трейстер).
87. Разведки в Юго-Западном Крыму // Археологічні дослідження на Україні у 1990 р. — К., 1991. — С. 23—24 (соавт. В.Л. Мыц, С.Г. Колтухов).
88. Херсонес Таврический и Римская империя (середина I в. до н. э. — вторая половина 5 в. н. э.). — Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. — К., 1991. — 32 с.
89. Späte Skythen und Sarmaten // Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine. — Schleswig, 1991. — S. 209—214.

1992

90. Про римську військову організацію у Тавриці в другій половині II ст. н. е. // УІЖ. — 1992. — № 6. — С. 57—63.
91. Рец.: Пиоро И.С. Крымская Готия. Очерки истории Крыма в позднеантичный период. — К., 1990 // Археологія. — 1992. — № 1. — С. 127—131 (співавт. Д.Н. Козак).
92. Про пізньоскіфську державність // Археологія. — 1992. — № 1. — С. 100—102.
93. Новый район хори Херсонеса эллинистического периода // Археологія. — 1992. — № 2. — С. 85—94 (співавт. В.Л. Миц, С.Г. Колтухов).
94. Из истории Юго-Западного Крыма на рубеже II—III вв. // Киммерийцы и скифы. — Тез. докл. — Мелитополь, 1992. — С. 32—33.
95. Новые данные о римских войсках в Херсонесе // История и археология Слободской Украины. — Тез. докл. — Харьков, 1992. — С. 117—118.
96. Из истории экономики Херсонеса Таврического конца II — первой половины I вв. до н. э. //

Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура. — Тез. докл. — Севастополь, 1992. — С. 23—24.

1993

97. Херсонес Таврический в античную эпоху (экономика и социальные отношения). — К., 1993. — 140 с.
98. Нові знахідки фрагментів римських шоломів у Тавриці // Археологія. — 1993. — № 1. — С. 66—70.
99. Таврика и Римская империя во второй половине II — первой половине III вв. // Вторая Кубанская археологическая конференция. — Тез. докл. — Краснодар, 1993. — С. 39—40.
100. Северное Причерноморье и Септимий Север // ВДИ. — 1993. — № 4. — С. 34—45.
101. Еще раз по поводу интерпретации захоронений в скорченном положении из некрополя Херсонеса IV в. до н. э. // First International Symposium; Sevtopolis... «Burial Mounds in South—East Europe». — Bulgaria, 1993. — С. 74—75.
102. По поводу достоверности одного письменного источника по истории Ольвии середины II в. н. э. (SHA, Ant. Pius, 9, 9) // РА. — 1993. — № 3. — С. 185—189.
103. Римско-боспорская война и Херсонес // ДСПК. — 1993. — С. 225—230 (соавт. А.В. Шмалько).
104. Нове свідощтво про римські війська в Херсонесі Таврійському // Археологія. — 1993. — № 4. — С. 133—137.
105. Au pays d 'Iphigenie: Chersonese Taurique // Les Dossiers d 'Archeologie. — 1993. — № 188. — P. 26—33.

1994

106. Херсонес Таврический и Римская империя. Очерки военно-политической истории. — К., 1994. — 180 с.
107. Ольвия і Боспор у першій третині II ст. // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 148—152.
108. По поводу римской цитадели Ольвии // Тез. докл. Междунар. конф. «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья». — Запорожье, 1994. — С. 62—64.
109. Про заключний етап античної епохи в історії Херсонеса Таврійського // Старожитності Русі—України. — К., 1994. — С. 28—36.
110. Об интерпретации ольвийской надписи с упоминанием трех легионов // Ольвия — 200. — Тез. докл. Междунар. конф., посвященной 200-летию археологического открытия Ольвии. — Николаев, 1994. — С. 52—54 (соавт. Н.А. Сон).
111. По поводу так называемых малоазийских надписей из Херсонеса // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1994. — С. 195—199 (КСОАМ).
112. Херсонес и Восточно-Римская империя в конце III—IV вв. // Тез. Междунар. конф. «Византия и народы Причерноморья и Средиземноморья в раннее средневековье (IV—IX вв.)». — Симферополь, 1994. — С. 21—22.
113. Ольвия, Рим и сарматы // ВДИ. — 1994. — № 3. — С. 218—223.

114. A Gold Medallion representing Fortuna and Glicon from the Necropolis of Chersonesus // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. 1,3. — Leiden: E.J. Brill, 1994. — P. 334—345 (співавт. М.Ю. Трейстер).

1995

115. Культ римских императоров в Северном Причерноморье // РА. — 1995. — № 1. — С. 57—64.
116. По поводу вопроса о Таврическом лимесе // Фортификация в древности и средневековье. — Матлы конф. ИИМК. — СПб., 1995. — С. 62—63.
117. О характере ольвийско-позднекифских отношений в середине — второй половине II в. до н. э. // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины. — Тез. докл. — Харьков, 1995. — С. 61—62.
118. Из истории Ольвии последней трети IV в. до н. э. // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднепровья. — Тез. докл. — Белгород-Днестровский, 1995. — С. 22—24.
119. По поводу интерпретации одной латинской надписи из Ольвии (IOSPE, I², № 322) // ВДИ. — 1995. — № 3. — С. 181—187 (соавт. Н.А. Сон).
120. Ще раз з приводу інтерпретації поховань в скорченому положенні з некрополя Херсонеса // Археологія. — 1995. — № 3. — С. 137—146.
121. Еще раз о так называемом ольвийско-херсонесском конфликте в середине IV в. до н. э. // Старожитності Причорномор'я. — Одеса, 1995. — 1. — С. 17—21.
122. Про ранню дату клейм Мезійського Флавієва флоту // Археологія. — 1995. — № 4. — С. 136—138.
123. О характере землевладения в Херсонесе Таврическом во второй половине IV—III вв. до н. э. // Хозяйство древнего населения Украины. — К., 1995. — С. 132—164.
124. Новые данные о положении Херсонеса Таврического в IV — первой половине VII вв. // ДСПК. — Запорожье, 1995. — 6. — С. 123—131 (соавт. С.Б. Сорочан).
125. Zur römischen Militärorganisation auf der Taurike der zweiten Hälfte des 2. und am Anfang des 3. Jahrhunderts // Historia. — 1995. — B. XLIV/2. — S. 192—203.

1996

126. Новий фрагмент латинського напису з Херсонеса // Археологія. — 1996. — № 1. — С. 91—97 (співавт. І.А. Антонова).
127. К вопросу о рабах в составе населения Березанско-Ольвийского полиса в архаический период // Мир Ольвии. Памятник исследователю и исследование памятника. — Мат-лы юбилейных чтений, посвящ. 90-летию со дня рождения проф. Л.М. Славина. — К., 1996. — С. 122—124.
128. Новое латинское надгробие из Херсонеса // Міжнар. конф. пам'яті проф. А.О. Білецького (1911—1995) «Актуальні проблеми сучасної філології». — Тези доп. — К., 1996. — С. 25 (соавт. Н.А. Сон).
129. Рец.: S.J. Saprykin. Ancient Farms and Landplots on the Khora of Chersonesos Taurike (Research in the Herakleian Peninsula 1974—1990). — Amsterdam, 1994. — 153 p., 65 pl. // Археологія. — 1996. — № 3. — С. 145—148.

130. Деякі питання історії Північного Причорномор'я наприкінці II — на початку III ст. // УІЖ. — 1996. — № 4. — С. 115—123.
131. О происхождении изображения павлина в раннехристианских мозаиках // Животные и растения в мифоритуальных системах. Мат-лы науч. конф. — СПб., 1996. — С. 45.
132. Ще раз про етнічний склад населення Ольвії в перших століттях н. е. // Археологія. — 1996. — № 4. — С. 127—136.
133. Ольвия и Скилур // РА. — 1996. — № 4. — С. 44—51.
134. Römische Besatzungstruppen auf der Südkrim und eine Bauinschrift aus dem Kastell Charax // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. — 1996. — Bd. 112. — S. 229—234 (співавт. Т. Сарновський).
135. Die Schola Principalium in Chersonesos // Il Mar Nero. — 1995/1996. — II. — P. 129—143 (співавт. Ю.Г. Виноградов).
- 1997**
136. Херсонес Таврический. Основные этапы исторического развития в античную эпоху. — К., 1997. — 128 с.
137. Греки и римляне в Нижнем Поднестровье (науч. поп.). — К., 1997. — 80 с. (соавт. Н.А. Сон).
138. Античные государства Северного Причерноморья. Краткий исторический очерк. Буклет. — К., 1997. — 22 с.
139. Херсонес Таврический в античную эпоху. — Николаев, 1997. — 24 с.
140. Боспорское царство. — Николаев, 1997. — 24 с. (соавт. А.С. Русяева).
141. Історія стародавнього світу. Підручник для 6-х класів середніх шкіл України. — К., 1997. — 240 с. (співавт. К.П. Бунятян, С.І. Селіцька).
142. З приводу інтерпретації нового латинського напису з Херсонеса // Археологія. — 1997. — № 1. — С. 120—129 (співавт. Н.О. Сон).
143. Религиозный синкретизм в Херсонесе и на Боспоре // Религиозный синкретизм: проблемы теоретического и исторического исследования. — Тез. докл. — СПб., 1997. — С. 19—20.
144. Храм Юпитера Долихена в окрестностях Херсонеса // Проблемы истории и археологии Украины. — Тез. докл. — Харьков, 1997. — С. 40—41 (соавт. Т. Сарновский, О.Я. Савеля).
145. Из истории Ольвии первой половины III в. н. э. // Никоний и античный мир Северного Причерноморья. — Тез. докл. — Одесса, 1997. — С. 291—295.
146. О так называемой «тавро-скифской» войне в истории Ольвии // РА. — 1997. — № 2. — С. 85—90.
147. По поводу интерпретации одного памятника первых веков н. э. из окрестностей Херсонеса Таврического // Херсонес в античном мире. Историко-археологический аспект. — Тез. докл. — Севастополь, 1997. — С. 39—40.
148. Новые эпиграфические памятники из окрестностей Херсонеса Таврического // Там же — С. 36—38 (соавт. Т. Сарновский, О.Я. Савеля).
149. Про так званій Таврійський лімес // Київська старовина. — 1997. — № 1/2. — С. 163—174.
150. До інтерпретації одного письмового джерела (Luc. Alex., 57) // Археологія. — 1997. — № 4. — С. 119—123 (співавт. М.В. Скржинська).
151. Нові латинські написи з римського храму в околицях Херсонеса Таврійського // Археологія. — 1997. — № 4. — С. 67—89 (співавт. Т. Сарновський, О.Я. Савеля).
152. Культ Юпитера Долихена и римская армия // Новые страницы древней истории Южной Украины. — Тез. докл. Межд. конф. — Николаев, 1997. — С. 20—22.
153. Виникнення воєнного та релігійного союзу грецьких міст Боспору Кімерійського // УІЖ. — 1997. — № 5. — С. 41—52.
154. Новая латинская строительная надпись с Ай-Тодора и некоторые вопросы римской военной организации в Таврике во второй половине II в. н. э. // ВДИ. — 1997. — № 4. — С. 50—59 (соавт. Т. Сарновский).
155. Еще раз о боспорских манумиссиях // Чобручанский археологический комплекс и вопросы взаимодействия античной и варварских культур (IV в. до н. э. — IV в. н. э.). — Мат-лы полевого семинара. — Тирасполь, 1997. — С. 77—78.
156. The Nord Pontic Area and Septimius Sever // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. 2, 2. — Leiden, 1995. — P. 182—250.
157. Das Dolichenum in Balaklava auf der Südkrim // 17th International Congress of Roman frontier Studies. — Zalau, 1997. — S. 168 (співавт. Т. Сарновський, О.Я. Савеля).
158. The stationing of soldiers from the Iala of Atectorigiana in Tauris // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. 4, 3. — Leiden, 1997. — P. 101—108.
159. Concerning the Character of the Statehood in the Taurica Territory // Miscellanea Bulgarica. — 1997. — 11. — P. 46—48.
- 1998**
160. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. — первая половина VI в. н. э.). — К., 1998. — 200 с.
161. Боспор Киммерийский: история и культура. — Николаев, 1998. — 110 с. (соавт. А.С. Русяева).
162. Проникновение и утверждение христианства в Херсонесе Таврическом. Буклет. — К., 1998.
163. Херсонес Таврійський // Україна крізь віки. Античні держави Північного Причорномор'я. — К., 1998. — Т. 2. — С. 179—246.
164. З приводу інтерпретації житлово-господарських комплексів в ранніх шарах античних міст Північного Причорномор'я // Археологія. — 1998. — № 1. — С. 129—136.
165. Проникнення християнства в античні держави Північного Причорномор'я // Мат-ли першої Міжнар. наукової конф. «Християнство в контексті історії та культури України». — К., 1997. — С. 15—16.
166. Утворення Боспорської держави // УІЖ. — 1998. — № 1. — С. 62—69.

167. До історії Боспорського царства в III ст. н. е. // Археологія. — 1998. — № 2. — С. 148—151.
168. Новая римская вексилляция в Таврике // Военная археология. Оружие и военное дело в исторической и социальной перспективе. — Мат-лы Междунар. конф. — СПб., 1998. — С. 98—100.
169. Херсонес Таврійський наприкінці V — першій половині I ст. до н. е. // Давня історія України. — К., 1998. — Т. 2. — С. 284—300.
170. Херсонес Таврійський в другій половині I ст. до н. е. — третій чверті III ст. // Там само. — С. 381—394.
171. Херсонес Таврійський в кінці III — першій половині VI ст. // Там само. — С. 460—465.
172. Боспорське царство в другій половині I ст. до н. е. — третій чверті III ст. // Там само. — С. 367—381.
173. Боспорське царство в кінці III — на початку VI ст. // Там само. — С. 456—460.
174. «Скіфські війни» та античні держави Північного Причорномор'я // Там само. — С. 452—456.
175. Пізні скіфи в Криму // Там само. — С. 180—192 (співавт. О.Є. Пуздровський).
176. О положении Херсона в конце V—VI вв.: политический и экономический аспекты // Хсб. — 1998. — IX. — С. 118—132 (соавт. С.Б. Сорочан).
177. Про один тип археологічних пам'яток сільської території античних держав Північного Надчорномор'я IV—III ст. до н. е. // Музейні читання. — Мат-ли Міжнар. наукової конф., присвяченої 90-літтю з дня народження видатного українського археолога О.І. Тереножкина. — К., 1998. — С. 36—39.
178. Об атрибуции коллективных усадеб раннеэллинистического времени // ВДИ. — 1998. — № 4. — С. 102—117.
179. Zum religiösen Leben der Niedermoesischen Vexillationen auf der Südkrim. Inschriftenfunde aus dem neuentdeckten Dolichenum von Balaklava // Historia. — 1998. — Bd. XLVII/3. — S. 321—341 (співавт. Т. Сарновський, О.Я. Савеля).
- 1999**
180. Античний світ Північного Причорномор'я. Нариси історичного та соціально-економічного розвитку. — Навч. посібник. — К., 1999. — 320 с. (співавт. Є.А. Ліньова, Н.О. Сон).
181. Античне пам'яткознавство. — Робоча програма для студентів спеціальності 6.02.01.03: «Музейна справа і охорона пам'яток історії і культури». — К.: НАУКМА, 1999. — 22 с.
182. Методика музеєфікації археологічних пам'яток. — Робоча програма для студентів тієї ж спеціальності. — К.: НАУКМА, 1999. — 22 с.
183. Спеціальні історичні дисципліни. — Робоча програма для студентів тієї ж спеціальності. — К.: НАУКМА, 1999. — 30 с.
184. Новый латинский напис с раскопок Ольвии 1998 року // Україна—Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва. — Маріуполь, 1999. — Т. 1. — С. 71—73 (співавт. В.В. Крапівина).
185. Про атрибуцію пам'яток сільської території античних держав Північного Причорномор'я // Археологія. — 1999. — № 1. — С. 25—34.
186. Schola principalium в Херсонесе // НЭ. — 1999. — XVI. — С. 72—81 (соавт. Ю.Г. Виноградов, И.А. Антонова).
187. Новые эпитафические памятники из римского храма в окрестностях Херсонеса Таврического // ВДИ. — 1999. — № 2. — С. 197—218 (соавт. Т. Сарновский, О.Я. Савеля).
188. Юпитер на быке. Римское военное присутствие в Крыму в свете новых археологических открытий // Родина. — 1999. — № 6.
189. Проникнення християнства в Херсонес Таврійський // Південна Україна: проблеми історичних досліджень. — Миколаїв, 1998. — Ч. I. — С. 35—41.
190. Про так звану Боспорську війну // УІЖ. — 1999. — № 1. — С. 92—97.
191. Склепи з ранньохристиянським розписом з Херсонеса // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. — Мат-ли ювілейної Міжнар. науково-практичної конф. — К., 1999. — С. 54.
192. Некоторые особенности распространения христианства на Боспоре // Проблемы истории и археологии Украины. — Тез. докл. — Харьков, 1999. — С. 37.
193. Боспорское царство и варвары в конце IV — первой половине III вв. до н. э. // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья — Запорожье, 1999. — С. 107—111.
194. О некоторых особенностях денежного обращения Боспора в первые века н. э. // Античный мир. — Белгород, 1999. — С. 104—111.
195. Некоторые особенности распространения христианства на Боспоре // Боспорский феномен: греческая культура на периферии античного мира. — Материалы Междунар. научной конф. — СПб., 1999. — С. 321—326.
196. О римской вексилляции Херсонеса в середине — второй половине II в. н. э. // СППК. — 1999. — 7. — С. 93—100.
197. О римском гарнизоне Ольвии в середине III в. // Vita Antiqua. — 1999. — № 2. — С. 76—83. (соавт. В.В. Крапівина).
198. Раскопки некрополя Херсонеса на западном берегу Карантинной бухты в 1998—1999 гг. // Археологічні відкриття в Україні 1998—1999 рр. — К., 1999. — С. 87—91 (соавт. Р. Пиллингер, Н.А. Сон, Е.Я. Туровский, А.М. Фарбей).
199. Нові археологічні дані про римську залозу Тіри // Археологія. — 1999. — № 3. — С. 118—123 (співавт. Н.О. Сон).
200. Об основных тенденциях процесса христианизации населения Юго-Западного Крыма // Хсб. — 1999. — 10. — С. 291—297.
- 2000**
201. Жизнь и гибель Херсонеса. — Харьков, 2000. — 828 с. (соавт. С.Б. Сорочан, Л.В. Марченко).
202. От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на

- юге Украины (вторая половина III — первая половина VI в.). — К., 2000. — 180 с. (соавт. А.И. Хворостяный).
203. Новые раннехристианские памятники юга Украины. Буклет. — К., 2000 (соавт. А.М. Фарбей).
204. Херсонес—Херсон: від Іфігенії до Христа // Хроніка — 2000. — 33. — С. 213—248.
205. Херсонес. Карта в серии «Археологические памятники Крыма». — Симферополь, 2000 (соавт. С.Б. Сорочан, Л.В. Марченко)
206. Новые данные о римском гарнизоне Херсонеса в первой половине III в. // ВДИ. — 2000. — № 1. — С. 66—70 (соавт. И.А. Антонова).
207. Отчет о раскопках склепов с полихромной росписью на территории некрополя Херсонеса в 1998 — 1999 гг. // В.М. Зубарь, А.И. Хворостяный. От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III — первая половина VI в.). — К., 2000. — С. 144—154 (соавт. Р. Пиллингер, Е.Я. Туровский, Н.А. Сон, М.В. Русяева, А.М. Фарбей).
208. Еще раз о Таврическом лимесе // РА. — 2000. — № 2. — С. 52—60.
209. Надгробие солдата I Сугамбрской когорты из Херсонеса // ВДИ. — 2000. — № 3. — С. 39—47 (соавт. Н.А. Сон).
210. О форме эксплуатации варварского населения Восточного Крыма Боспором во второй четверти IV — первой половине III в. до н. э. // Таманская старина. — СПб., 2000. — 3. — С. 70—72.
211. До питання про реконструкцію храму Юпітера Долихена на території сучасної Балаклави // Археологія. — 2000. — № 1. — С. 119—130 (співавт. С.Д. Крижицький).
212. О римских войсках в Херсонесе и его округе в середине II — первой трети III вв. // Сарновский Т., Савеля О.Я. Балаклава. Римская военная база и святилище Юпитера Долихена. — Warszawa, 2000. — С. 252—264.
213. Нові унікальні пам'ятки ранньохристиянського живопису в Херсонесі Таврійському // Ант. — 2000. — № 4—6. — С. 12—15.
214. Смерть богів // Віра і розум. — 2000. — № 1. — С. 106—168 (співавт. С.Б. Сорочан).
215. По поводу атрибуции заключительного этапа античной истории Ольвии (третья четверть III — первая половина IV вв.) // ССПК. — 2000. — 8. — С. 281—287.
216. Ще раз про римську військову присутність у Херсонесі в другій половині III — на зламі IV—V ст. // Археологія. — 2000. — № 3. — С. 83—97.
217. Римская крепость Харакс // Stratum plus. — 2000. — № 4. — С. 176—200.
218. По поводу присутствия римских войск в Херсонесе во второй половине III — на рубеже IV—V вв. // Там же. — С. 291—302.
219. Новая латинская надпись и некоторые вопросы истории Ольвии в середине III в. н. э. // Stratum plus. — 2000. — № 6. — С. 239—247 (соавт. В.В. Крапивина).
220. Новые латинские эпиграфические памятники II — середины III вв. н. э. из Херсонеса, Балаклавы и Харакса // Stratum plus. — 2000. — № 6. — С. 220—238.

2001

221. О заключительном этапе античной истории Ольвии (третья четверть III — первая половина IV вв.) // ВДИ. — 2001. — № 1. — С. 132—138.
222. До інтерпретації однієї споруди на території римської цитаделі Херсонеса // Проблеми історії та археології України. — Мат-лы Междунар. конф. — Харьков, 2001. — С. 61—62.
223. Бутероль ножен длинного римского меча из Херсонеса // РА. — 2001. — № 2. — С. 122—125 (соавт. И.А. Антонова).
224. Еще раз по поводу местоположения «канабы» римского гарнизона Херсонеса // Боспор Киммерийский и Понт в период античности и средневековья. — Мат-лы Вторых Боспорских чтений. — Керчь, 2001. — С. 47—50.
225. О времени и обстоятельствах возникновения так называемой цитадели Херсонеса // Бахчисарайский историко-археологический сборник. — Симферополь, 2001. — 2. — С. 45—53 (соавт. И.А. Антонова).
226. Римські терми на території цитаделі Херсонеса Таврійського // Магістеріум. — 2001. — 6. — С. 81—87 (співавт. І.А. Антонова).
227. Римляне в Криму. О новых сенсационных открытиях // Древний мир. — 2001. — № 1. — С. 34—38.
228. Об имущественном положении населения Ольвии архаического периода // Ольвия та античний світ. — Мат-ли наукових читань, присв. 75-річчю утворення історико-археол. заповідника «Ольвія» НАН України. — К., 2001. — С. 58—59.
229. Новая латинская надпись из раскопок цитадели и некоторые вопросы позднеантичной истории Херсонеса // Хсб. — 2001. — 11. — С. 106—115 (соавт. Т. Сарновский, И.А. Антонова).
230. Женский скульптурный портрет римской эпохи // Древний мир. — 2001. — № 2. — С. 64—67.
231. Кругла споруда на території римської цитаделі Херсонеса (з приводу інтерпретації) // Військово-історичний альманах. — К., 2001. — 2 (3). — С. 55—57.
232. Об одном типе боспорских керамических клейм // ВДИ. — 2001. — № 4. — С. 146—149.
233. О так называемом алтаре на территории римской цитадели Херсонеса // ССПК. — 2001. — 9. — С. 206—208.
234. New Tombs with Early Christian Murals from the Necropolis of Tauric Chersonesos (Preliminary Note) // TALANTA. — 2000 — 2001. — XXXII—XXXIII. — P. 123—130 (співавт. R. Pillinger).

2002

235. По поводу методики подсчетов численности населения сельской территории Нижнего Побужья в архаическую эпоху // Сучасні проблеми археології. — К., 2002. — С. 84—85.
236. Armamentarium римского гарнизона Херсонеса // Боспор Киммерийский, Понт и варварский мир

- в период античности и средневековья. — Керчь, 2002. — С. 106—112.
237. О работах в цитадели Херсонеса Таврического в 2001 г. // Археологічні відкриття в Україні 2000 — 2001 рр. — К., 2002. — С. 246—247 (соавт. С.Б. Сорочан, С.Н. Сухинина, А.В. Иванов, Т.Н. Крупа).
238. Из приводу інтерпретації й датування одного латинського напису з Херсонеса // Археологія. — 2002. — № 1. — С. 132—136.
239. По поводу интерпретации и датировки некоторых памятников, связанных с римским военным присутствием в Херсонесе Таврическом // ВДИ. — 2002. — № 2. — С. 85—91.
240. Нова епітафія римського легіонера з Ольвії // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 102—109 (співавт. Ю.І. Козуб).
241. Новые материалы к датировке раннехристианской росписи склепов некрополя Херсонеса // Сугдея, Сурож, Солдайя в истории и культуре Руси—Украины. Мат-лы науч. конф. — К.; Судак, 2002. — С. 105—108.
242. Еще раз по поводу позднекифской государственности // МАИЭТ. — 2002. — 9. — С. 501—518.
243. Еще раз по поводу интерпретации надгробия солдата Кипрской когорты Луция Волузия из Пантикапея // Боспорский феномен. Погребальные памятники и святилища. Мат-лы Междунар. науч. конф. — СПб., 2002. — Ч. 1. — С. 55—57.
244. Итоги и перспективы изучения римских военных древностей Таврики // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. — V в. н. э.). — Тирасполь, 2002. — С. 324—326.
245. О некоторых особенностях экономического развития Ольвии в I — середине III в. н. э. // Северное Причерноморье в античную эпоху. — К., 2002. — С. 57—66.
246. Некоторые вопросы истории тавров и Херсонеса в конце II — начале I в. до н. э. // ССПК. — 2002. — 10. — С. 196—215.
247. Римський слід на Півдні України // Україна incognita. — К., 2002. — С. 20—26.
248. По поводу этнической принадлежности так называемых votivных плиток фракийского круга из Таврики // Античный мир и археология. — 2002. — 11. — С. 195—199.
249. Римское военное присутствие в Таврике // Stratum plus. — 2001—2002. — № 4. — С. 8—179.
250. A New Tombstone with Latin Epitaph from Olbia // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. — 2002. — Vol. 8. — № 3—4. — P. 199—210 (співавт. Yu.I. Kozub).
251. Херсонес—Херсон—Корсунь. Экскурсия через века без экскурсовода. — К., 2003. — 240 с. (соавт. С.Б. Сорочан, Л.В. Марченко).
252. Римское военное присутствие и население Таврики во II — первой половине III вв. н. э. // Vita Antiqua. — 2003. — № 5—6. — С. 150—166.
253. О методических вопросах исследования проблемы рабства в античных государствах Северного Причерноморья // Наук. записки істор. факультету ЗДУ. — Запоріжжя, 2002. — 15. — С. 195—205.
254. По поводу интерпретации одной постройки на территории римской цитадели Херсонеса Таврического // ВДИ. — 2003. — № 1. — С. 120—130.
255. Латинские эпиграфические памятники Пантикапея // БИ. — 2003. — 3. — С. 38—48.
256. По поводу датировки надписи из Преслава с упоминанием Боспорской войны // Там же. — С. 198—203.
257. О характере боспорского ремесла в эллинистический период // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. — Мат-лы Четвертых Боспорских чтений. — Керчь, 2003. — С. 124—132.
258. О работах в цитадели Херсонеса Таврического в 2002 г. // Археологічні відкриття в Україні 2001 — 2002 рр. — К., 2003. — С. 266 (соавт. С.Б. Сорочан, А.В. Сазанов, Т.Н. Крупа).
259. О научной этике и статье Р. Карасевича-Щеперского, посвященной римской цитадели Херсонеса // Там само. — С. 267—270.
260. До історії Таврики II—I ст. до н. е. // Археологія. — 2003. — № 1. — С. 27—35.
261. Дві свинцеві пластини із зображеннями дунайського вершника з колекції Національного музею історії України // Археологія. — 2003. — № 1. — С. 104—109 (співавт. М.Ю. Трейстер, Л.В. Строкова).
262. Римское военное присутствие и население Таврики во II — первой половине III вв. // Vita Antiqua. — 2003. — № 5—6. — С. 136—152.
263. Сармати, населения Таврики і Херсонес у I ст. до н. е. // Археологія. — 2003. — № 2. — С. 25—41.
264. До етнічної атрибуції так званих votivних плиток фракийського кола з Таврики // Магістеріум. — 2003. — Вип. 1. — Археологічні студії. — С. 33—36.
265. Некоторые итоги археологических исследований римской цитадели Херсонеса // Хсб. — 2003. — 12. — С. 31—68 (соавт. И.А. Антонова).
266. Рец.: L. Hännestad, V.F. Stolba, A.N. Ščeglov (eds.). Panskoe I. Vol. 1—2. The Monumental Building U 6. Aarhus University Press, 2002. 368 P., 191 Pl. // Археологія. — 2003. — № 4. — С. 140—146 (співавт. А.В. Буйских).
267. Еще раз о походе легата Мезии Тиберия Плавтия Сильвана в Таврику // Исседон. — Екатеринбург, 2003. — Т. 2. — С. 155—170.
268. Некоторые аспекты истории Северо-Западной Таврики в конце VI — на рубеже IV—III вв. до н. э. // ПИФК. — 2003. — XIII. — С. 45—70.
269. Об одном аспекте греко-таврских взаимоотношений в окрестностях Херсонеса Таврического в середине IV в. до н. э. // Там же (соавт. Э.А. Кравченко).
270. Interpretation of a Group of Archaeological Sites in the Vicinity of Tauric Chersonesos // Guldager Bilde, J.M. Hojte, V.F. Stolba (eds.) The Cauldron of Ariantas.

2003

251. Херсонес—Херсон—Корсунь. Экскурсия через века без экскурсовода. — К., 2003. — 240 с. (соавт. С.Б. Сорочан, Л.В. Марченко).
252. Римское военное присутствие и население Таврики во II — первой половине III вв. н. э. // Vita Antiqua. — 2003. — № 5—6. — С. 150—166.

Studies presented to A.N.Shcheglov on the occasion of his 70th birthday — Aarhus, 2003. — P. 185—195 (співавт. Е.А. Kravchenko).

2004

271. Херсонес Таврический и население Таврики в античную эпоху. — К., 2004. — 312 с.
272. Таврика и Римская империя: римские войска и укрепления в Таврике. — К., 2004. — 232 с.
273. На берегах Боспора Киммерийского. — К., 2004. — 238 с. (соавт. А.С. Русяева).
274. Ще раз о датировке раннехристианской росписи склепа № 1, исследованного в 1998—1999 гг. на территории некрополя Херсонеса // Сугдейский сборник. — К., 2004. — С. 75—82.
275. О характере культа Геракла в Херсонесском государстве в эллинистический период // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. — СПб., — 2004. — Ч. 2. — С. 131—135.
276. Введение // Херсонес Таврический в середине I в. до н. э. — VI в. н. э. Очерки истории и культуры. — Харьков, 2004. — С. 5—28.
277. Основные этапы исторического развития Херсонеса в середине I в. до н. э. — первой половине II в. // Там же. — С. 31—72.
278. Херсонес и римское военное присутствие в Таврике во второй половине II — третьей четверти III вв. // Там же. — С. 73—182 (соавт. И.А. Антонова).
279. Экономическое развитие, социальный и этнический состав населения // Там же. — С. 183—256 (соавт. Д.В. Журавлев, С.Б. Сорочан).
280. Религиозное мировоззрение // Там же. — С. 333—430 (соавт. А.С. Русяева).
281. Историческое развитие Херсонеса в конце III — начале V вв. // Там же. — С. 495—519 (соавт. С.Б. Сорочан).
282. Экономическая жизнь Херсонеса в конце III—VI вв. // Там же. — С. 546—555 (соавт. С.Б. Сорочан).
283. Проникновение и утверждение христианства // Там же. — С. 556—628.
284. Заключение // Там же. — С. 629—646.
285. Фрагмент латинской надписи из Тиры // ВДИ. — 2004. — № 1. — С. 173—176 (соавт. Н.А. Сон).
286. По поводу раннехристианской базилики в Тире // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Этнические процессы. — Керчь, 2004. — С. 164—169.
287. О семантике одной группы погребального инвентаря в некрополе Херсонеса эллинистического периода // БИ. — 2004. — 5. — С. 160—176.
288. З приводу інтерпретації однієї споруди, відкритої на території античної Тіри // Археологія. — 2004. — № 2. — С. 137—145.
289. Работы объединенной археологической экспедиции «Цитадель» в Херсонесе Таврическом в 2003 г. // Археологічні відкриття в Україні 2002—2003 рр. — К., 2004. — С. 290—302 (соавт. С.Б. Сорочан, Т.Н. Крупа, А.В. Сазанов, А.В. Иванов).
290. Нові надгробки з латинськими епітафіями з Ольвії // Археологія. — 2004. — № 3. — С. 23—33 (співавт. Ю.І. Козуб).
291. Государственное устройство Херсонеса в конце VI — середине I вв. до н. э. // ДСПК. — 2004. — 11. — С. 344—355.
292. Римские гарнизоны Таврики. Некоторые итоги и перспективы исследований // Памятники Южного берега Крыма: вчера, сегодня, завтра. — Матлы Всеукр. научно-практ. конф., 24—26 апреля 2002 г. — Ялта, 2004. — С. 8—13.
293. Еще раз по поводу интерпретации надписи в честь Агасикла, сына Ктесия (IOSPE, I², № 418) // ВДИ. — 2004. — № 3. — С. 89—99.
294. По поводу некоторых особенностей религиозного мировоззрения жителей Херсонеса Таврического // Проблемы истории и археологии Украины. — Матлы конф. — Харьков, 2004. — С. 50—51.
295. Боспор Киммерийский: история и культура. — Николаев, 2004. — 208 с. (соавт. А.С. Русяева).
296. Рец.: С.Ю. Сапрыкин. Боспорское царство на рубеже двух эпох. М.: Наука, 2002. — 272 с. // ВДИ. — 2004. — № 4. — С. 203—207.
297. О римском гарнизоне Ольвии в середине III в. // ВДИ. — 2004. — № 4. — С. 166—178 (соавт. В.В. Крапивина).
298. Из истории Северо-Западной Таврики рубежа IV—III вв. до н. э. // ПИФК. — 2004. — Т. 14. — С. 195—208.
299. Two lead Plaques with Depiction of the Danubian Horseman from the Collection of the National Museum of the History of the Ukrain // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. — 2004. — Vol. 10. — N 1—2. — P. 67—75 (співавт. М.Ю. Treister, L.V. Strokovа).

2005

300. Боги и герои античного Херсонеса. — К., 2005. — 188 с.
301. У истоков христианства в Юго-Западной Таврике: эпоха и вера. — К., 2005. — 181 с. (соавт. С.Б. Сорочан).
302. Про характер землеволодіння в Херсонесі Таврійському // Археологія. — 2005. — № 2. — С. 19—27.
303. Остатки комплекса с апсидой в Тире (к проблеме атрибуции) // РА. — 2005. — № 1. — С. 100—108.
304. Рец.: Масленников А.А. Древние земляные погранично-оборонительные сооружения Восточного Крыма. — Тула, 2003 // РА. — 2005. — № 2. — С. 167—171.
305. Херсонес і таври: протистояння чи взаємодія? // Археологія. — 2005. — № 1. — С. 16—28.
306. Об интерпретации антропоморфных надгробий Херсонеса // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Периоды дестабилизации и катастроф. — Керчь, 2005. — С. 128—132.
307. Еще раз о демографическом потенциале Херсонеса Таврического в середине — второй половине IV в. до н. э. // БИ. — 2005. — 9. — С. 127—137.
308. Места отправления религиозных культов в Херсонесе Таврическом и его округе в эллинистический период // МАИЭТ. — 2005. — 11. — С. 31—58.

309. Ще раз з приводу інтерпретації епітафії солдата I Сугамбрської ветеранської когорти з Херсонеса Таврійського // Археологія. — 2004. — № 4. — С. 86–88 (співавт. Н.О. Сон).
310. Партенос – верховная богиня Херсонеса // ССПК. — Запоріжжя, 2005. — 12. — С. 202–219.
311. Об особенностях отправления культа Кибелы в Херсонесе Таврическом // Боспорский феномен. Проблемы соотношения письменных и археологических источников. — СПб., 2005. — С. 217–221.
312. Об археологических исследованиях и консервационно-реставрационных работах на территории «цитадели» Херсонеса Таврического в 2004 г. // Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. — К., 2005. — С. 283–286 (соавт. С.Б. Сорочан, Т.Н. Крупа, А.В. Сазанов, А.В. Иванов).
313. Латинские лапидарные надписи римской крепости Харакс // НЭ. — 2005. — 17. — С. 55–69.
314. Рец.: Кленина Е.Ю. (при участии В.В. Созник). Керамические сосуды II–III вв. н. э. из усадьбы «Близнецы» (Хора Херсонеса Таврического). — Рознаї, 2004. — 113 с., 31 рис., 7 табл. // Археологія. — 2005. — № 4. — С. 111–113.
315. Новые надгробия с латинскими эпитафиями из Ольвии // Исседон. — 2005. — Т. 3. — С. 177–195 (соавт. Ю.И. Козуб).
316. Введение // Херсонес Таврический в третьей четверти VI – середине I в. до н. э. — К., 2005. — С. 7–28 (соавт. Э.А. Кравченко, А.В. Буйских, М.В. Русяева).
317. Херсонес и Западная Таврика в последней четверти VI – середине IV вв. до н. э. // Там же. — С. 59–120.
318. Формирование территориального государства в Западной Таврике и Херсонес во второй половине IV – в первой трети III вв. до н. э. // Там же. — С. 121–208.
319. Херсонес и Северо-Западная Таврика во второй четверти III – первой половине II вв. до н. э. // Там же. — С. 209–242.
320. Херсонес во второй половине II – середине I вв. до н. э. // Там же. — С. 243–292.
321. Государственное устройство // Там же. — С. 293–306.
322. Религиозное мировоззрение // Там же. — С. 345–470.
323. Заключение // Там же. — С. 521–534.
324. Етнічна історія Південно-Західної та Південної Таврики за античної доби (6 ст. до н. е. – 6 ст. н. е.) // Етнічна та етнокультурна історія України. — К., 2005. — С. 149–190.
325. История и методика раскопок античного некрополя Херсонеса Таврического // Сугдейский сборник. — К., 2005. — 2. — С. 67–70.
326. О культе Геракла в системе религиозного мировоззрения населения Херсонесского государства // Там же. — С. 70–87.
327. Антична цивілізація в Північному Причорномор'ї // Археологія України. Навч. посібник. — К., 2005. — С. 274–343.
328. Про характер контактів Херсонеса і населення Таврики в другій половині III–IV ст. // Археологія у Києво-Могилянській Академії. — К., 2005. — С. 126–136.
329. The Crimean Campaign of Tiberius Plautius Silvanus // Scythians and Greeks. Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC – first century AD). — Exeter, 2005. — P. 176–180.

2006

330. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории. — Керчь, 2006 – 304 с. (БИ. — 12; соавт. В.Н. Зинько).
331. История изучения сельскохозяйственной округи Херсонеса в конце XVIII – в середине – третьей четверти XX в. // БИ. — 2006. — 10. — С. 295–360.
332. Час будівництва комплексу Західної базилики Херсонеса—Херсона // Археологія. — 2006. — № 1. — С. 25–41.
333. Об интерпретации некоторых памятников Маячного полуострова второй половины IV – начала III вв. до н. э. // БИ. — 2006. — 11. — С. 146–162.
334. Изучение сельскохозяйственной округи Херсонеса Таврического на Гераклейском полуострове в 70–80-х гг. XX в. // Там же. — С. 331–386.
335. Еще раз об атрибуции подбойных могил некрополя Херсонеса // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. — Керчь, 2006. — С. 154–159.
336. До типології та інтерпретації антропоморфних надгробків Херсонеса Таврійського // Археологія. — 2006. — № 2. — С. 12–23 (співавт. А.В. Буйських).
337. По поводу интерпретации памятников Маячного полуострова // МАИЭТ. — 2006. — 12. — С. 7–42 (соавт. А.В. Буйских).
338. Еще раз о двух «варварских» типах погребальных сооружений в некрополе Херсонеса первых веков н. э. // Готы и Рим. — К., 2006. — С. 16–25.
339. Некоторые итоги изучения усадебных комплексов хоры Херсонеса на Гераклейском полуострове // БИ. — 2006. — 13. — С. 61–79.
340. Круглые постройки на Гераклейском полуострове. По поводу датировки и интерпретации // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. — К.; Судак, 2006. — С. 145–152.
341. Об интерпретации остатков круглых построек на Гераклейском полуострове // ПИФК. — М.; Магнитогорск, 2006. — Вып. ХУ1/1. — С. 65–87.
342. Некоторые итоги изучения сельскохозяйственной округи Херсонеса Таврического на рубеже XX–XXI вв. // ССПК. — 2006. — 13. — С. 83–117.
343. Ольвия и Римская империя: динамика и характер контактов между певкинами и фенами // Stratum plus. — 2003–2004. — № 4. — С. 436–468.
344. По поводу методики датировки склепов с раннехристианской росписью некрополя Херсонеса // РА. — 2006. — № 4. — С. 131–136.
345. О некоторых особенностях погребального обряда некрополя Херсонеса Таврического классического и эллинистического периодов // ВДИ. — 2006. — № 3. — С. 47–60.
346. Из истории Херсонеса и населения Таврики во второй половине III – начале V в. // Северное

Причерноморье в эпоху античности и средневековья. Памяти Н.П. Сорокиной. — М., 2006. — С. 76–93 (Труды ГИМ, 159).

347. Classical States of the Northern Black Sea Coastland in the Third through the Sixth Centuries A.D. and the Arrival of Christianity // Akten des XIV. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie — Vaticano; Wien, 2006. — S. 809–813 (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Archäologische Forschungen. — Bd. 14).

2007

348. Хора Херсонеса Таврического на Гераклеяском полуострове: история раскопок и некоторые итоги изучения. — К., 2007. — 318 с.
349. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху (МАИЭТ. — Supplementum 3). — Симферополь, 2007. — 240 с. (соавт. Н.А. Сон).
350. По поводу интерпретации ритуальных конструкций поселения на западном берегу Казачьей бухты в окрестностях Херсонеса // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Святители и сакральные объекты. — Керчь, 2007. — С. 37–45 (соавт. А.В. Буйских).
351. О некоторых особенностях религиозной жизни населения Боспорского царства в первые века н. э. // Там же. — С. 161–165.
352. З приводу теменоса античного поселення на Західному березі Козачої бухти в околицях Херсонеса // Археологія. — 2007. — № 3. — С. 14–24 (співавт. А.В. Буйських).
353. О семантике надгробных памятников некрополя Херсонеса классического и эллинистического периодов // Научные ведомости Белгородского гос. университета. Серия: история, политология, экономика. — 2007. — № 3 (34). — С. 5–14.
354. Археологическое изучение Херсонеса Таврического и его окрестностей между двумя мировыми войнами (1914–1941 гг.) // БИ. — 2007. — 17. — С. 199–279.
355. Західний Крим // Крижицький С.Д., Зубар В.М., Крапівіна В.В. Античні держави Північного Причорномор'я. Україна — хронологія розвитку з давніх часів до пізньої античності. — Л., 2007. — С. 412–423.
356. Східний Крим і береги Керченської протоки // Там само. — С. 424–449.
357. Из археологической летописи Херсонеса Таврического: К.Э. Гриневиц // МАИЭТ. — 2007. — 13. — С. 401–419.
358. По поводу попытки возрождения одной устаревшей исторической концепции: тавры и Херсонес // ВДИ. — 2007. — № 3. — С. 87–100.
359. Коропластика Боспора первых веков нашей эры и характер религиозных верований // Боспорский феномен: сакральный смысл региона, памятников, находок. — СПб., 2007. — Ч. 1. — С. 99–101.
360. Еще раз о локализации святилища и храма Партенос на Гераклеяском полуострове // Исседон. — Екатеринбург, 2007. — Т. 4. — С. 99–106.
361. Некоторые вопросы интерпретации античной системы межевания земли на территории Европей-

ского Боспора // Древности Боспора. — 11. — М., 2007. — С. 195–207.

362. Tauric Chersonesos : Aspects of Romanization // Une *koine* pontique. — Bordeaux, 2007. — P. 342–347.
363. Tauric Chersonesus and the Roman Empire // Ancient Greek Colonies in the Black Sea. 2. — BAR. — 2007. — Vol. II. — P. 729–788.

2008

364. Основные этапы археологического изучения памятников на территории цитадели // БИ — 2008. — 19. — С. 156–249 (соавт. С.Б. Сорочан).
365. Херсонес—Херсон—Корсунь: памятник цивилизации // Кузик Б.Н., Яковец Ю.В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее. Северное Причерноморье — пространство взаимодействия цивилизаций. — М., 2008 — С. 402–408.
366. Директор Херсонесского музея В.Ф. Смолин // Кондаковские чтения II. Проблемы культурно-исторических эпох. — Мат-лы Междунар. конф. — Белгород, 2008. — С. 186–189.
367. Некоторые итоги и задачи изучения Херсонеса // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Militaria. Боспорские чтения, 6. — Керчь, 2008. — С. 123–127.
368. Эпиграфика — главный стержень жизни (памяти Эллы Исааковны Соломоник) // Бахчисарайский историко-археологический сборник. — Симферополь, 2008. — 3. — С. 384–388 (соавт. А.С. Русяева).
369. Памяти Людмилы Григорьевны Колесниковой // Там же. — С. 396–399 (соавт. А.В. Буйских).
370. Ще раз про мармурові саркофаги Херсонеса Таврійського // Археологія. — 2008. — № 2. — С. 13–21 (співавт. А.В. Буйських).
371. До 80-річчя з дня народження І.А. Антонової — невтомної дослідниці Херсонеса // Археологія. — 2008. — № 2. — С. 109–111 (співавт. С.Б. Сорочан).
372. Исследователи Херсонеса: В.В. Борисова // Проблемы истории и археологии Украины. — Мат-лы конф. — Харьков, 2008. — С. 36–37.
373. К проблеме функциональной атрибуции памятников Маячного полуострова // Археологические вести. — 2008. — 15. — С. 91–101 (соавт. А.В. Буйских).

2009

374. Летопись археологических исследований Херсонеса—Херсона и его округа (1914–2005 гг.) — Симферополь, 2009. — 492 с. (МАИЭТ.— Supplementum 6).
375. Некоторые итоги археологического изучения Херсонеса Таврического и его округа в 60-х гг. XX — начале XXI ст. // ССПК. — Запоріжжя, 2009. — 15. — С. 37–42.
376. Склепи з християнськими розписами некрополя Херсонесу: проблеми датування // Археологія. — 2009. — №1. — С.18–23.
377. Борисфен и некоторые проблемы греческой колонизации Нижнего Побужья // Stratum plus. — 2005–2009. — № 3. — С. 93–113.

Склала Н.О. Сон